

DO "KONAČNOG REŠENJA" – JEVREJI U BEOGRADU 1521–1942

Ženi Lebl

SINAGOGE U BEOGRADU

Sinagoga kao ustanova nastala je posle propasti prvoga Hrama, u vavilonskom ropstvu, a kasnije se razvijala u svim dijasporama i postajala centar celokupne verske i društvene delatnosti. Hebrejski naziv za sinagogu je *bet kneset, zbornica*, a u raznim krajevima imala je različite nazive: *kal, templ, šul, bet tefila, bogomolja* i sl.

Za sinagogu kao građevinu nema arhitektonskih kanona, ali postoje izvesna pravila za unutrašnje uređenje. Najvažniji i obavezan deo svake sinagoge je *Aron hakodeš* (Sveta škrinja ili Kovčeg zaveta) gde se čuvaju svici Tore i koji mora biti na zidu u pravcu Jerusalima, u kojem se vernici mole. (Veoma često to mesto nejevreji nazivaju *oltar*). Svici Tore "odeveni" su u *meil* - ogrtač, a ispred Aron hakodeša postavljen je *parohet* - veoma lepa rukom izvezena uglavnom brokatna (ponekad i svilena) zavesa, čiji su najčešći motivi zavetne tablice, kruna, Magen David, menora, cveće, plodovi i životinje, uglavnom golub ili lav.

Nasuprot "oltaru" nalazi se *bima*, podijum - često u sredini sinagoge - odakle propovednik vodi službu Božju. Nekada su sedišta za vernike bila postavljena oko bime, s tim što su im lica bila okrenuta "oltaru", dok su kasnije generacije prenestile mesto bime ispred samog "oltara", s tim što su sedišta poređana iza nje (verovatno pod uticajem crkve) i to je postalo kamen spoticanja u mnogim jevrejskim zajednicama.

Jedno od pravila za unutrašnji uređaj sinagoge bio je odvojeni deo za žene - *ezrat našim*, na ladinu zvanom *eznoga*, najčešće na galeriji ili u aneksu zgrade, ali u novije doba, naročito u sinagogama konzervativnog i reformnog smera, žene nisu odvojene od muškaraca.

*

Sudbina sinagoga u Beogradu nije se razlikovala od sudbine ostalih zdanja, koja su trpela znatne štete, često od ratova i vandalizma koji su oni donosili, ali i od mirnodopskih nepogoda, najčešće od požara. U doba otomanske vladavine nije bilo dozvoljeno podizanje novih sinagoga, ali je odnos vlasti prema popravci postojećih verskih objekata bio prilično liberalan.

Verovatno da polovinom 17. veka beogradska sinagoga na Dorćolu nije bila dovoljno prostrana za broj Jevreja koji se tada nalazio u gradu, te su želeli da podignu još jednu. Za gradnju sinagoge našla su se i materijalna sredstva, kako se vidi iz

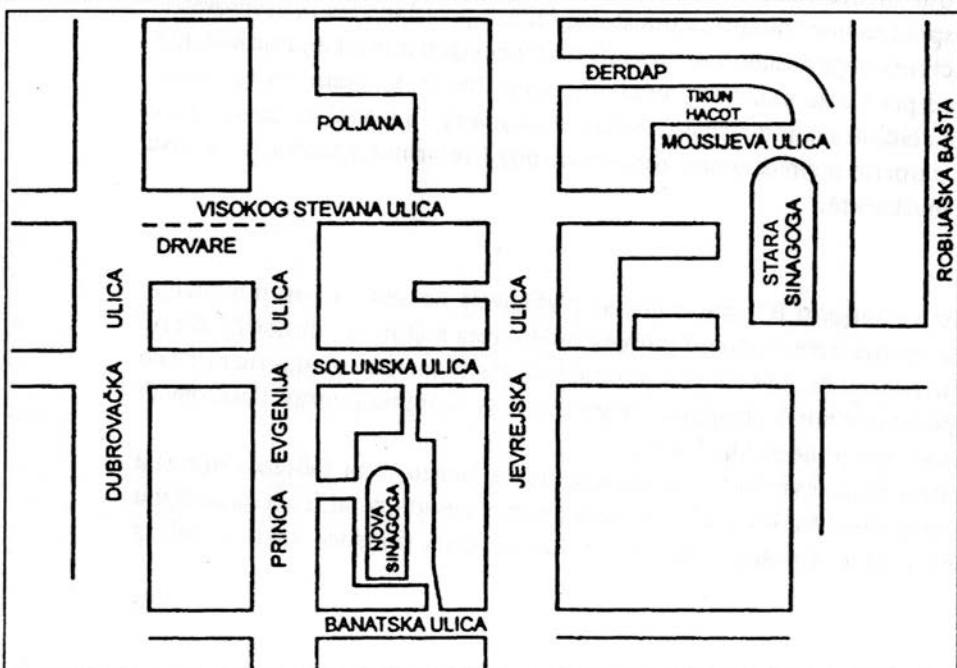
jednog dokumenta od 21. teveta 5432. (kraj 1671. godine): navode se podaci o čoveku koji je svojim prilogom želeo da omogući građenje i o građevinskom materijalu koji je nabavljen u tu svrhu, ali stoji i o izričitoj zabrani građenja sinagoge:

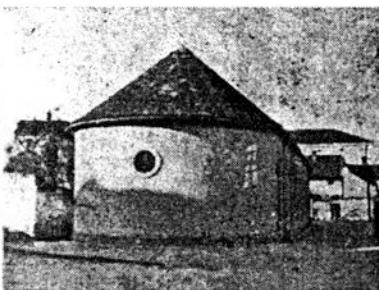
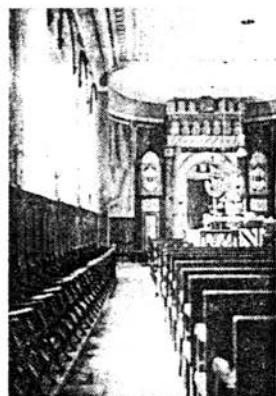
Ranijih godina, pokojni Jichak Albaleg, otac Avrahama i Šmuela... obavezao se da priloži 500 dukata za izgradnju nove sinagoge ovde u našem gradu Belogradu, i kupio je kamenje i daske i grede i balvane i sve što je potrebno za pomenutu zgradu. U međuvremenu saopšteno mu je da je za zgradu sinagoge potrebna dozvola sultana, a dozvola za građenje sinagoge sada sultan ne daje...⁴⁶⁵

Za odnos Jevreja prema sinagogi ostao je dokument u responsama beogradskog rabina Josefa Almosnina. Godine 1670. ovaj rabin bavio se pitanjem dozvole susednom kućevlasniku za dozidivanje čardaka prema zapadnoj strani sinagoge. Opštinska uprava zastupala je gledište da će čardak zakloniti svetlosti pristup sinagogi, a ljudi, kojima se ne može zabraniti boravak na čardaku, ometaće službu i pobožnu atmosferu u hramu, gledajući kroz prozore u sinagogu. Iako je sused sinagoge dokazao da je ovakav čardak već mnogo ranije postojao na tom mestu, koje je udaljeno od sinagoge više od dva i po metra i da je njegovo pravo da zida šta hoće na svome imanju, rabin Almosnino mu nije dozvolio podizanje tog čardaka "iz razloga dužnog poštovanja prema domu Božjem".⁴⁶⁶

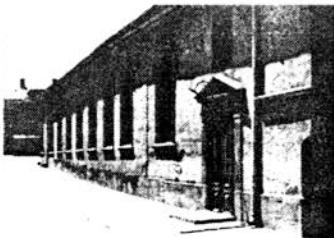
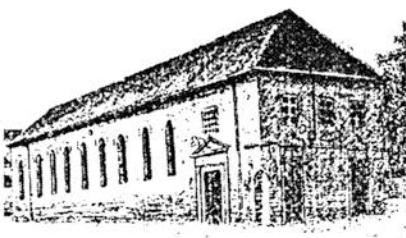
STARA SINAGOGA - "*El kal vježo*"

Za vreme austrijske okupacije Beograda od 1688. do 1690. godine, kad je jevrejska zajednica odvedena u ropstvo gde je rabin Almosnino umro, uništena je i

Stara sinagoga

beogradska sinagoga. Desetkovano beogradsko jevrejstvo vratilo se u svoj grad tek po povratku Turaka. Verovatno da su Turci ipak shvatili da u ovom slučaju treba zaobići zabranu i dozvoliti povratnicima da podignu za sebe hram, te je krajem 17. veka sagrađeno zdanje paralelno sa Jevrejskom ulicom i ucrtano u gotovo sve planove iz tog doba. Ta stara sinagoga, "*El kal vježo*", u koju se ulazilo iz Mojsijeve ulice, imala je oblik izduženog pravougaonika, dimenzija 36x8 m. i prema jugu se završavala polukružno. Zgrada je bila jednobrodna bazilika sa drvenom tavanskom i krovnom konstrukcijom. Spoljna visina zgrade do strehe iznosila je oko 5 metara, ali visina nije bila stalna, jer je teren stalno tonuo. Krov je bio pokriven crepom, a streha imala sasvim mali ispad. Na istočnoj strani imala je devet izduženih prozora lučno završenih, sa lako profilisanim malterskim okvirom. Verovatno da je isti broj prozora imala i na zapadnoj strani. Na kraju istočnog zida, blizu severnog ugla, bila su ulazna vrata sa profilisanim okvirom i polukružnom udubinom nad prozorima i vratima (*timpanon*).⁴⁶⁷

Na ulaznim vratima bio je natpis na hebrejskom jeziku, a iznad njih mali prozor. Sa južne strane sinagoga je imala mali ali visok okrugli prozor, a sa severne tri gotovo kvadratna prozora. Ta tada nova sinagoga teško je oštećena u borbama za Beograd 1717. i 1739. godine, ali je uvek popravljana.

Iz jednog pitanja oko tridesetih godina 18. veka vidimo da je jedan beogradski Jevrejin zakupio prostorije za bogomolju na mestu gde su Austrijanci zidali svoje gradevine, a ustanovilo se da je тамо bilo tursko groblje. Bilo je to na mestu oko današnjeg Studentskog trga.⁴⁶⁸

Godine 1752. izbio je u jevrejskoj mahali u Beogradu veliki požar, te su se jevrejske zajednice u Austriji i u Italiji angažovale i slale svoje priloge za restauraciju. U pismu u kojem beogradska jevrejska zajednica zahvaljuje svojoj braći u Mantovi koji su poslali prilog od 2.000 mantovanskih lira, navodi se da je novac upotrebljen za opravku sinagoge.⁴⁶⁹

Požari u Beogradu nisu bili retka pojava. Tako je i beogradska sinagoga bila oštećena u požarima 1790. i 1795. godine, kao i početkom 19. veka, za vreme Prvog srpskog ustanka.

Po dolasku na vlast kneza Miloša Obrenovića, Jevreji Beograda trude se da obnove svoju zajednicu i njene ustanove, pre svega da osposobe svoju školu i teološki zavod (*bet-hamidraš*) i to zahvaljujući prilogu dobijenom od braće Aharona i Šloma Azriela. Te dve ustanove svečano su otvorene 1818. godine, a sledeće godine završtene su i opravke sinagoge, što je proslavljen pred Roš hašana, septembra 1819. godine.

Knez Miloš je običavao da prisustvuje službi Božjoj u sinagogi i često davao priloge za zajednicu i za sveštenike, a posebno za hazana, čije mu se pojanje veoma dopadalo, naročito subotom kada je ovaj pevao melodiju "*Širat hajam*". Knez je odlučio da za hram daruje lep i velik sjajan bronzani luster, u vrednosti od 800 srebrnih franaka, koji je odmah obešen nasred sinagoge za večnu uspomenu.⁴⁷⁰

Rabin Avraham ben Jichak Pardo piše u predgovoru za svoju knjigu "*Hibat Avraham*" pisani u Zemunu juna 1815. (objavljen u Beogradu 1862. godine) da je doživeo sreću da septembra 1818. godine prisustvuje otvaranju jevrejske škole u Beogradu, a godinu dana kasnije, na Roš hašana, septembra 1819. godine, da činodejstvuje prilikom svečanog otvaranja obnovljene sinagoge, koja će kasnije nositi naziv "*Stara sinagoga*" ili "*El kal vježo*". U svojoj knjizi "*Cicim ufrahim*" (Popoljci i cveće) rabin Pardo je opisao pojedinosti sa svečanosti osvećenja renoviranog hrama. Svečana povorka sa predsedništvom zajednice na čelu pošla je od zgrade u kojoj je bila privremena bogomolja, odande su izneli svitke Tore pokrivene molitvenim pokrivačima (*talitot*) i uz pevanje psalama krenuli su do obnovljene sinagoge. Povorka je tri puta obišla oltar za sveštenstvo (*bima*) i posle otpevanog 24. psalma Davidovog stavila svitke Tore u svetište (*Aron hakodeš*). Rabin Pardo održao je tom prilikom dirljivu besedu, koja je štampana u pomenutoj knjizi.⁴⁷¹

Posle bombardovanja Beograda 1862. godine, kad su gotovo svi beogradski Jevreji bili prinuđeni da napuste svoje domove i svoj grad, veoma je stradala i zgrada sinagoge. Dve godine kasnije, beogradska jevrejska zajednica odlučila je da obavi nužne opravke, ali pošto nije imala sredstava za to, prodali su oko 60 sedišta u sinagogi imućnim članovima zajednice i dali im potvrdu da je to njihovo stalno vlasništvo. Otada ti ljudi nisu plaćali za sedišta, kako se to obično činilo.⁴⁷²

S leve strane Stare sinagoge bila je krajem 19. veka Mala sinagoga, zvana "*Kaliziku*", gde se preko nedelje, kada nije bilo mnogo vernika, održavala služba Božja.

NOVA SINAGOGA - "El kal nuevo"

U listu "Hamagid" iz 1886. godine čitamo da je nedavno sagrađena nova sinagoga, uz staru, koja je podignuta "pre mnogo godina, još u stara vremena".⁴⁷³

Nova sinagoga, zvana "El kal nuevo", podignuta je u sredini pravougaonog prostora u ulici praoca Jakova, u koju se ulazilo uskim prolazom između zgrade jevrejske škole i turskog hamama. Kola nisu mogla ući u tu ulicu. Bio je to skroman ali prostran hram u koji je dolazio uglavnom sitan svet i sirotinja.

Ham-David Demajo i ham-Avram Alkalaj su bili sveštenici u Novoj sinagogi. Oni su prvi dolazili u hram, u rano jutro, zimi i leti, po lepom vremenu i nevremenu, čak i pre Jakova, visokog i mršavog dobroćudnog starca koji je služio kao *el Šamaš* - "crkvenjak".⁴⁷⁴

Nova sinagoga porušena je za vreme Prvog svetskog rata i od nje nije ostalo ni traga.⁴⁷⁵

*

Šmuel ben Elija pisao je 1889. godine da je stara sinagoga sazidana pre oko 200 godina, znači oko 1690. godine, posle austrijske okupacije. Za obe sefardske sinagoge on piše da su bile u Jevrejskoj mahali i da su njihove vratnice bile otvorene dva-tri puta dnevno za molitvu. On pominje i treću, aškenasku sinagogu, i veli da je bila u nekoj unajmljenoj kući, ali ne navodi njenu lokaciju.⁴⁷⁶

Od 1888. godine, kada su u Srbiji Ustavom ukinuta razna ograničenja protiv Jevreja koja im, između ostalog, nisu dozvoljavala izlazak iz njihove tesne mahale, počeo je brz proces akulturacije, koju su mnogi izjednačavali sa asimilacijom. Prihodi sinagoga su se znatno smanjili, jer je bilo sve manje Jevreja koji su posećivali hramove. Imućniji su počeli da napuštaju Jaliju i Dorćol i penju se uglavnom na Zerek, uz Dubrovačku ulicu.⁴⁷⁷

Mnogo dorćolskih Jevreja otišlo je još dalje, ulicama Vase Čarapića i Kneza Mihaila do Terazija. To iseljavanje iz mahale smatralo se u neku ruku izdajom tradicije predaka. U hebrejskom listu "Hacfira" dopisnik iz Beograda pisao je prekorno kako Jevreji odbijaju da stanuju u donjem gradu pored Dunava, da odlaze i nastanjuju se u novom delu grada, a u sinagoge dolaze samo za praznike.⁴⁷⁸

Nova naselja privlačila su mlade ljude i proces usvajanja kulturnih elemenata sredine bio je u punom jeku. Po pisanju lista "Hamagid", taj proces je bio put prema asimilaciji i njega su prvo prihvatali Aškenazi, ali su kasnije i mladi Sefardi pošli tim putem. Godine 1886. bilo je već deset jevrejskih radnji koje su bile otvorene subotom i na jevrejske praznike.⁴⁷⁹

Međutim, kada je izашla naredba o obaveznom otvaranju radnji subotom, mnogi potpuno asimilovani Jevreji izrazili su svoje negodovanje baš time što su svoje radnje držali zatvorene.⁴⁸⁰

Pošto su sagradeni dom Talmud-Tora, Nova sinagoga i Ješiva i osnovane razne nove ustanove i obnovljene stare, kao društvo "Bikur holim", gabaji (službenici zaduženi za ubiranje doprinosa i priloga) odlučili su da renoviraju Staru sinagogu, onu sagrađenu pre oko 200 godina, zgradu potpuno oronulu na kojoj se "već odavna nije osetila ruka stolara i zdara" i trebalo je obnoviti, ulepšati i povećati broj sedišta.

Dokle god su imućniji Jevreji stanovali u uskim i tesnim ulicama mahale, molili se Svevišnjem sa svojom siromašnom braćom i donekle saosećali s njima, nisu nedostajala sredstva i prinosi. Članovi zajednice posećivali su Božji dom gotovo svakog dana i svojim prilozima pomagali održavanje sinagoge i plaćanje službenika. Međutim, oni koji su se iselili iz mahale počeli su da "zaboravljaju" svoje verske i društvene obaveze, te su se prihodi smanjili i kasa se potpuno ispraznila.

Nedostatak sredstava za renoviranje gabaji su žeeli da reše na taj način što bi otkupili 60 sedišta koja su imućni članovi zajednice kupili pre oko 25 godina (znači 1864. godine) i otada nisu plaćali ni prebijenu paru. Oni su odlučili da više ne prodaju, već samo iznajmjuju sedišta... U tu svrhu sazvan je sastanak, no i posle dužih diskusija nisu mogli da dođu do sporazuma, jer vlasnici nisu hteli da se odreknu svoga prava i pozivali se na dokument koji su dobili prilikom kupovine sedišta. Oni su se pravdali da su vremena takva da se ne zna šta će doneti budućnost i pitanje je da li će njihovi sinovi biti u stanju da plate za mesto u sinagogi, ali su pristali da prilože izvesnu sumu. Neki su bili spremni da se odreknu svog prava na sedišta, ali pod uslovom da im se uplaćeni novac isplati odmah i u gotovu. U tom slučaju bi zajednica morala da isplati odmah sumu od 1.800 dinara koju je dobila pre 25 godina, a umesto toga dobijala bi samo 48 dinara godišnje. Gabaji su se nadali da će ipak doći do nekog kompromisa i da će naći način da zadovolje sve strane.⁴⁸¹

Izgleda da je nađeno neko rešenje, jer je godine 1889. počela opravka zgrade Stare sinagoge. Zajednica je izdala u tu svrhu oko 12,000 franaka. Dodato je oko 70 sedišta, ali su zato morali da povećaju njihove cene i to dvostruko. Prošireno je i specijalno odeljenje ili galerija za žene, tzv. "Ezrat našim", pošto mnogo žena i devojaka nije dolazilo na molitvu jer nije bilo mesta. Osim toga u hramu je sagrađen veoma lep podijum (*bima*) za propovednika.

Više nego ostali građani Srbije, naročito posle donošenja Ustava 1888. godine, Jevreji su morali da dokazuju svoju odanost kralju i otadžbini. Svaka državna svetkovina morala je da nade odraza u sinagogama.

Šmuel ben Elija poslao je dopis listu "Hacfira" u kojem piše o svečanosti u jevrejskoj zajednici povodom stupanja na presto kralja Aleksandra Obrenovića. Jevreji su se okupili u Staroj sinagogi "da izlju bujicu svojih osećanja" pred svojim Tvorcem i da se mole za dobrobit države, običaj koji su nasledili kao "micva" od svojih predaka. U tri časa popodne pohrlili su u Jevrejsku ulicu, svi obućeni u svećana subotnja ili

praznična odela i bogobojažljivo se uputili u sinagogu obasjanu svetlom mnogobrojnih sveća koje su noć pretvarale u dan. Crkveni hor otpevao je nacionalnu himnu "Bože, daj kralju pravdu!" (reč je o novoj himni od 1882. godine "Bože pravde"), posle čega su se na binu popela tri hazana ogrnuta dugačkim ogrtačima (*talitima*) kao u svečane jevrejske dane i otpevali ugodnim i prijatnim glasovima *Davidove psalme* broj 21 (Pesma zahvalnosti Bogu na dobročinstvima i pobedama darovanim caru) i broj 72 (Pohvala caru i vlasti), a cela zajednica je to slušala u dostojanstvenoj tišini. Posle toga je hor opet pevao pesmu zahvalnicu na hebrejskom "*Tov lehodot*". Na kraju je poštovani dr Šimon Bernfeld, rabin sefardske zajednice u Beogradu, ugodnim rečima objasnio prisutnima veličinu dana i dužnost Jevreja da budu verni sinovi domovine i da uzimaju učešća u veselju zemlje, kao i u žalosti kad je za to vreme. Najstariji sveštenik otvorio je potom vratnice oltara (*hejhal hakodeš*) i držeći u desnoj ruci svitak Tore odeven u svečanu odeždu i ukrašen narovima (*rimonim*) i zlatnim zvončićima, blagosiljao je novog kralja Aleksandra i članove vlade, a vernici su stojeći odgovarali "*amen*", uz duboko poštovanje.

Šmuel ben Elija naglašava da je među prisutnima bilo mnogo nejvreja, koji su se veoma pohvalno izrazili o lepoti bogosluženja. Da bi i oni razumeli deo propovedi na španskom, rukovodioci zajednice blagovremeno su napisali u malim sveskama prevod na državni jezik i te sveske su deljene prisutnima još pre početka slavlja...

Posle nekoliko dana kralj je odlikovao rabina dr Šimona Bernfelda, predsednika zajednice Jakova M. Alkalaja i još dva ugledna člana Takovskim krstom četvrtog reda, a Hajima ben Davida (Davića), sina Šmuela ben Hajima, kralj je unapredio sa dužnosti pomoćnika konzula Srbije u Budimpešti na mesto prvog sekretara srpskog poslanstva u Rimu...

I u svim drugim prilikama, kao početkom 1892. godine, obavezno su slavljeni kralj i vlasta. U hebrejskom listu "Hamelic" objavljen je dopis iz Beograda, u kojem se veli da je u tri sata popodne počelo slavlje u prepunoj Staroj sinagogi. Zidovi zgrade bili su okičeni, a na podu prostor prekrasan čilim. Na dva lustera koja su visila sa tavanice i na stalcima lampi obešenih po zidovima zapaljene su sveće i prizor je bio nezaboravan. Svetkovinu je otvorio hor nacionalnom himnom "Bože pravde", posle čega su hazani, odeveni u svečane odore, otpevali tri psalma Davidova. Zatim se sa govornice obratio prisutnima sekretar zajednice, doktor prava David Aharon Koen, i na državnom jeziku održao veoma lep govor, koji je trajao oko pola sata. Posle toga je rabin dr Bernfeld izvadio svitke Tore i pomolio se, takođe na državnom jeziku, za blagostanje kralja i za blagodet zemlje, a stari hazan je snažnim glasom otpevao blagoslov "*Jigdal*", čime je završen dnevni red.⁴⁸³

*

Rabin Alkalaj pisao je 1918. godine da su Jevreji Srbije po prirodi duboko religiozni, trpeljivi, širokogrudi i uvek spremni da prilože i lične žrtve za ljubav jevrejstva i drže se svoje tradicije u duhu vremena. Svaki praznik oni poštuju i upravljaju se prema obrednim propisima, ali se najvažnije faze života ipak dogadaju u sinagogi,

u koju Jevreji dolaze svečano odeveni kako to odgovara uzvišenom domu. Alkalaj piše da u jednoj sinagogi postoji hor na veoma visokom nivou. Oni pevaju melodije kao u sefardskim sinagogama u Amsterdamu, Njujorku, Montrealu i u zemljama Srednje i Južne Amerike, ali su repertoaru dodata i dela savremenih kompozitora (Sulcer, Levandovski i drugi). U sinagogi imaju i orgulje, ali ih nikad ne upotrebljavaju subotom i praznicima, već samo za "patriotska" i privatna praznovanja ako padaju sredinom sedmice. Molitve su na hebrejskom, a besede s temama iz etike, istorije, savremene jevrejske problematine i drugih tema uglavnom su na ladinu, ali često prevodene na srpski jezik, što privlači i nejevrejsko stanovništvo.⁴⁸⁴

*

Godine 1929. neki I. Krstić želeo je da na svom placu u Jevrejskoj ulici broj 11, prema istočnoj strani sinagoge podigne prizemnu dvorišnu zgradu. Građevinski odbor mu nije odobrio projekt "iz higijenskih razloga" i zahteva da na strani zgrade prema Mojsijevoj ulici otvori prozore. Tim povodom Jevrejska crkveno-školska opština, preko svoga advokata Šemaje Demaja, uputila je protest Građevinskom odboru. Demajo je dokazivao da je Mojsijeva ulica odvajkada bila porta sinagoge, preko koje se odlazilo i u obližnju jevrejsku versku čitaonicu "Tikun hačot", i da su ranije svi stanovnici tog kraja bili Jevreji. Iako su okolne građevine porušene u ratu, time se nije izmenio pravni karakter zemljišta. Izgleda da Građevinski odbor nije usvojio ove razloge, ali je sam Krstić odustao od zidanja te dvorišne zgrade.⁴⁸⁵

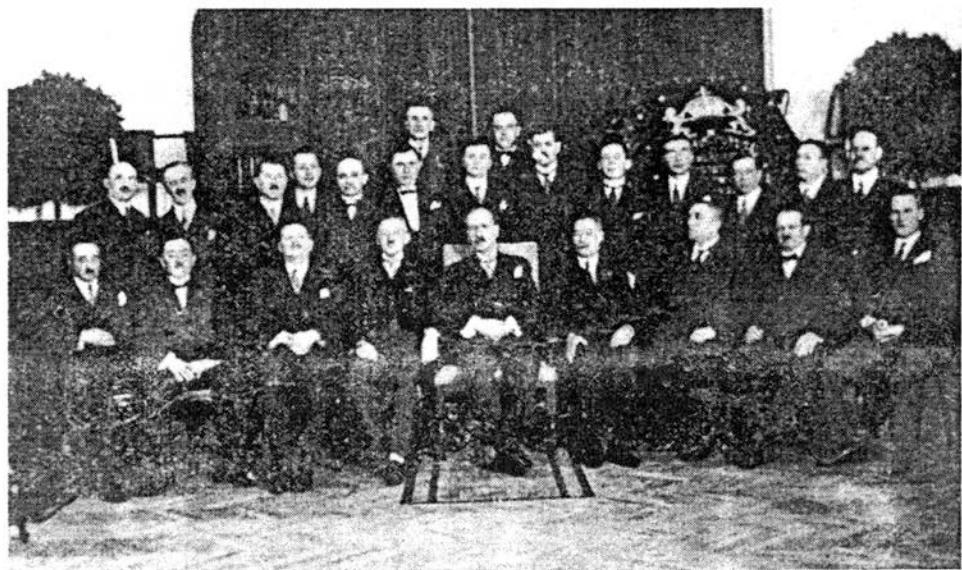
*

Stara sinagoga na Dorćolu odolela je svim nedaćama Prvog i Drugog svetskog rata i dočekala oslobođenje od Nemaca, ali je tada neko negde naredio da se zgrada poruši. Nisu pomagali slabašni protesti ostatka beogradske jevrejske zajednice, koja je želela da se zgrada popravi, kako bi služila za večni spomenik na Jevreje Beograda, koji su gotovo potpuno uništeni tokom Drugog svetskog rata. O rušenju Stare sinagoge pisao je advokat David-Dača A. Alkalaj, sin pomenutog ham-Avrama iz Nove sinagoge:

Bio sam tužan. Tražio sam Jaliju. Ne stvarnu, nego u senci njene prošlosti. Njenu senku. Bejah zaprepašćen: nestala je Stara sinagoga "El kal vježo". Mesto nije dugačka drvena baraka, u kojoj je velika stolarska radionica. Nisam bio tužan, nego srdit. To se nije smelo srušiti. To je spomenik ne samo jevrejski, nego jalijski, beogradski. Čudna ali tvrda i čvrsta kao tvrđava, Stara sinagoga je prkosila vremenu i nevremenu, ratovima i okupacijama i bombardovanjima sa aviona i sa dunavskih monitora i onako elipsastog oblika stajaše gordo i uspravno gledajući s bolom i mržnjom kako nacistički tiranin odvodi njene sinove, ispražnjuje jevrejske bolnice u susedstvu i seje smrt po Jaliji. Stara sinagoga je bila simbol Jalije, njena vera, njen duh, njena duša, odjek njenih osećaja, rezonanca njene tuge i njenih radosti, učitelj i utešitelj njene dece, tih sitnih jalijskih čestitih i siromašnih Jevreja. To bi bilo mesto za jevrejski muzej. Bejah srdit na druge, ali i na samoga sebe...⁴⁸⁶

JEVREJSKI DOM i SINAGOGA "BET JISRAEL"

Krajem 19. veka rukovodstvo jevrejske sefardske zajednice, na čijem se čelu tada nalazio Jakov M. Alkalaj, odlučilo je da podigne novu veliku sinagogu na Zereku. I sledeći predsednik, Jedidija (Edija) Buli zauzimao se za zidanje nove sinagoge. Crkveno-školska jevrejska opština obratila se januara 1898. godine ministru prosvete i crkvenih dela i molila odobrenje za podizanje sinagoge. Po predračunu, izdaci za zidanje dostizali su oko 180.000 dinara. Želja Jevreja da izadu iz uske mahale na Dorćolu bila je toliko jaka da su mnogi darovali veće sume novca za njeno podizanje. Tako je Matatja-Mata Nahman Levi, veoma imućan član zajednice, poreklom iz Janjine, Grčka (umro 16.10.1899. godine), testamentom zaveštao da se - po isplati mnogobrojnih legata - a posle smrti njegove supruge Rakile, ima kupiti ili sazidati zgrada pod imenom "*Matin dom*" i da se prihod od te kuće ima upotrebiti za održavanje nove sinagoge koja se treba podići u gornjem kraju varoši. Taj testament je presudno uticao prilikom izbora mesta za novi hram.

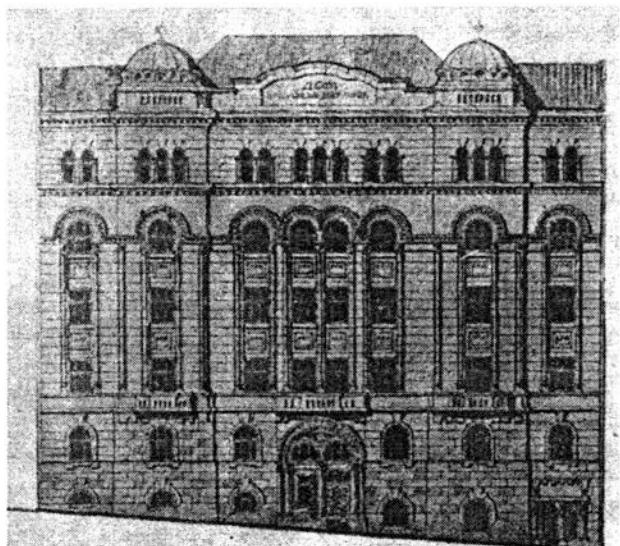
Odbor za gradnju Jevrejskog doma - s leva, sede: Josif Pinto, Menahem Koen, dr Rafailo Margulis, Šemaja Demajo, dr Solomon Alkalaj, adv. Rafailo Finc, Šalom Russo, Mihailo Levi, Avram B. Hajim. Stoe: Nahman Levi, ing. Leon Talvi, ing. Samuel Saks, Moša N. Levi, Mika B. Nisim, Rafailo Benvenisti, Jakov Kaled, Elias Levi, ing. Samuel Sumbul, ing. J. Kozinski, Isak D. Levi, Jakov S. Davičo. Treći red: Avram Levi, Jovan Alkalaj

Rakila Levi preminula je 7.8.1911. godine. Prema izveštaju Uprave Crkveno-školske jevrejske opštine u Beogradu od 31.8.1911. godine, stanje fonda pok. Mate Levija bilo je, između ostalog: osim placa u Dubrovačkoj ulici i dva imanja u jevrejskoj mahali - mnogi vrednosni papiri i akcije raznih banaka i zadruga u zemlji i inostranstvu, a od gotovine - 53.000 dinara.

Uprava Opštine kupila je dva placa, jedan u Dubrovačkoj ulici br. 71 i drugi, koji se s njim graničio, u Cara Uroša ulici broj 20, kako bi se dobio izlaz na dve ulice. Prvobitni plan je bio da se sinagoga podigne u Dubrovačkoj ulici, ali su se pojavile "razne smetnje", te je ostalo da se sinagoga podigne u ulici Cara Uroša, a Jevrejski (Matin) dom u Dubrovačkoj.⁴⁸⁷

Posao oko projektovanja zgrade poveren je arhitekti Milanu Kapetanoviću.⁴⁸⁸

Planovi za izgradnju odobreni su jula 1905. godine, posle čega je objavljen konkurs za preduzimača. Primljena je ponuda ing. Viktora Azriela, sina tadašnjeg predsednika JVO Hajima D. Azriela. Oko izbora ing. Azriela izbila je bura negodovanja, lomila su se koplja i čak došlo do podele zajednice. Nagoveštavalo se da je bilo raznih malverzacija oko budžeta za gradnju i da je preduzimač dobio previšok honorar. Većina članova zajednice dovela je

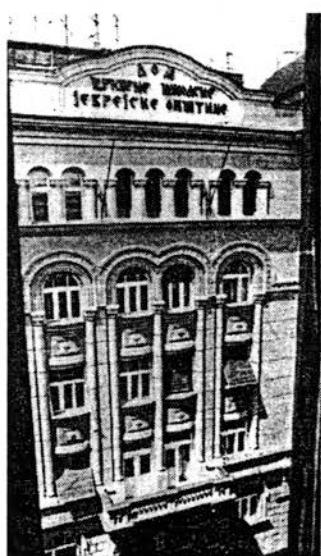
Projekt Jevrejskog doma

u sumnju zakonitost konkursa, pa je i moral samog predsednika jevrejske zajednice doveden u pitanje. Može se reći da je tek izbijanje prvog Balkanskog rata 1912. godine nekako utišalo duhove.⁴⁸⁹

Sinagoga u Cara Uroša ulici 20 sagrađena je u mavarskom stilu, građena je u redovima opeke i kamena, sa dve kupole lukavičastog oblika na glavnoj fasadi i nazubljenim niskim zidom (atikom) na krovu.

Lično kralj Petar I prisustvovao je 10. maja 1907. polaganju kama-temeljca. U temelje zgrade položena je povelja pisana na pergamentu, na hebrejskom i srpskom jeziku, koju je kralj potpisao naročito spremljenim perom. Povelja je savijena, stavljena u staklenu posudu sa uljem, a ova u limenu kutiju. Tekst je prethodno pročitao Nisim Testa, zastupnik rabina:

U ime Boga! Pod vladom našeg uzvišenog i omiljenog Gospodara Nj. V. Kralja Petra I iz slavne dinastije Karadordevića, a za vreme g. Nikole Pašića, predsednika

Deo izgrađenog doma u ulici
Kralja Petra 71

Kralj Petar I polaže kamen-temeljac za sinagogu "Bet Jisrael" maja 1907.

Posle nešto više od godinu dana zgrada je bila završena. U nedelju, 7. septembra 1908. godine, preneti su na doстојan način svici Tore i druge svete knjige iz "Donje sinagoge" u novu na Zereku. Sutradan, na dan krunisanja kralja Petra, obavljeno je svečano osvećenje sinagoge "Bet Jisrael", kome su prisustvovali kralj Petar, članovi srpske vlade, gradski odbornici, porednik Novinarskog udruženja Branislav Nušić i drugi.⁴⁹⁰

Sinagoga "Bet Jisrael" bila je veoma impozantna građevina i služila na čast celokupnom beogradskom jevrejskom. Prilikom bombardovanja Beograda 6.4.1941. godine znatno je oštećena.

Posle Drugog svetskog rata zgrada je prešla u vlasništvo države, delimično obnovljena i tamo je otvorena Galerija (kopija) fresaka iz manastira širom Jugoslavije. Zbog kvaliteta akustike, u njoj se održavaju koncerti. Nastupaju većinom horovi, među kojima i hor beogradskog jevrejskog zajedničkog "Braća Baruh".

Ministarstva, g. Andre Nikolića, ministra prosvete i crkvenih posala, g. Koste Glavnića, porednika Opštine Beogradske i g. Edije Bulija, porednika Opštine jevrejske, postavljen je danas kamen temeljac ovoj sinagogi, koju podiže u Beogradu Opština srpskih Jevreja sefardijskog obreda.

Beograd, 10/5.1907. godine.

Kralj je sišao do temelja, uzeo čekić koji mu je ponuđen na poslužavniku i pošto je Nisim Testa pročitao za ovu priliku naročito spremljenu molitvu, kralj je triput čekićem udario u kamen-temeljac uz reči: "Polažem ovaj kamen-temeljac ovom svetom hramu i molim da Sveti Bog podari dobro zdravlje i svaku sreću našoj braći Mojsijevcima, a na dobro Otadžbine i Kralja."

Sinagoga "Bet Jisrael" u ulici Cara Uroša

BOGOMOLJA U FIŠEKLIJI

Sinagoge na Dorćolu ili Zereku bile su suviše daleke za žitelje Fišeklije (kraja između sadašnjeg Pravnog fakulteta i crkve sv. Marka), naročito u zimske dane pune košave i leda, pošto su oni poštovali zakon da subotom i praznikom ne upotrebljavaju prevozna sredstva. Posavetovali su se i uputili molbu Vrhovnom rabinu Jugoslavije dr Isaku Alkalaju, objasnili su mu da im je potrebna ako ne sinagoga, a ono barem bogomolja u njihovom kraju. Krajem dvadesetih godina 20. veka zakupljen je stan na spratu s desne strane ulice, u Aleksandrovoj 34, prekoputa jevrejskih telalnica i tu je otvorena bogomolja, koja je bila pod nadzorom JVO i uživala moralnu i redovnu mesečnu materijalnu pomoć.⁴⁹¹

O toj bogomolji pisao je adv. David A. Alkalaj:

Fišeklija ima svoj hram. Svoje navike i svoje čevoje. Menahem je zove "kruševački okrug". Odmetnula se nekako i živi za sebe. Za vreme izbora se i ona javlja sa svojim zahtevima. Traži, buni se, preti da ćeći u opoziciju. Svi je mazi i miluju. I Bukić i Albala i Čelebonović. Svi se otinaju o njenu naklonost i njene glasove. Onda sve prode i uspava se. Ali nezavisno od ostalih ljudi sa Zereka i Jevrejske male, Fišeklija produžava da živi svojim sopstvenim životom. Pobožni su. Vole svoj hram. Ljute se pokatkad i s pravom na svoga popa. Ali ga cene. Jer on ne dolazi više tramvajem sa Dorćola. Preselio se u njihov kraj. Postao je njihov...⁴⁹²

Alkalaj ne navodi gde je taj hram niti ime "popa", ali se zna da je to bio rabin Rafailo B. Majir, koji je dobijao platu iz budžeta Jevrejske sefardske opštine u Beogradu (1938. godine iznosila je Din. 19.200.- godišnje).

Za čuvara bogomolje postavljen je Isak A. Jakar iz Štipa, čija su braća i sinovi imali radnjice prekoputa. Pored te zgrade, u Aleksandrovoj 32, zidala se 1931. godine nova višespratnica i za nju je iskopan dubok temelj. U noći između 1. i 2. juna 1931. godine, usled neoprezognog potkopavanja temelja novogradnje, dogodila se nesreća: desno krilo zgrade u kojoj je bila bogomolja srušilo se i - kako mi je ispričao Leon Jakar - otac mu se sa posteljom survao u dubinu, gde je zatrpan ciglama i gredama, zadobio teške ozlede, te je ubrzo preminuo u Državnoj bolnici. O tome događaju pisalo je u štampi ("Politika" i "Vreme" od 3. juna 1931. godine, sa fotografijom srušene kuće). Isak A. Jakar sahranjen je na jevrejskom groblju u Beogradu 17. sivana 5691. godine.

U jevrejskoj štampi nije zabeležen ovaj događaj. Život se nastavljao, zakupljena je druga prostorija nedaleko od srušene zgrade. U jednoj od prostorija te bogomolje održavali su se časovi veronauke za decu iz Fišeklije pa i iz drugih krajeva Beograda. Predavači su bili Elijahu Barzelaj i David Menda, ljudi koji su poznavali mentalitet stanovnika Fišeklije, jer su svojevremeno služili u gradovima Makedonije: Barzelaj je od 1918. do 1928. godine bio direktor jevrejske škole i nastavnik hebrejskog jezika u Skoplju, a kasnije je postavljen za glavnog rabina u Atini; Menda je ranije službovao u Bitolju kao upravitelj škole Alliance Israelite Universelle.

Da bi se pred Pesah olakšalo Jevrejima u Fišekliji, u dvorištu I. Avramovića u Aleksandrovoj 39 obavljano je ritualno klanje živine.

AŠKENASKA SINAGOGA

Nije ostalo mnogo podataka o aškenaskim sinagogama u Beogradu ranijih vekova, iako o Aškenazima postoje mnogi podaci od 18. veka. Verovatno nisu imali posebne zgrade sinagoge, već su se služili prostorijama za bogosluženje u pojedinim privatnim kućama.

Tokom 19. veka stiglo je u Beograd prilično Aškenaza iz austrougarskih predela - Galicije, Slovačke, Češke, Moravske, Poljske, Austrije, Mađarske, Rumunije - većinom zanatlje koje je pozvao knez Miloš. Neki od njih primljeni su u podanstvo Srbije, ali je većina imala strano državljanstvo, pa prema tome i neke privilegije. Manjina ih se nastanila na Dorćolu, ali su se uglavnom naseljavali i otvarali svoje radnje u novijim krajevima grada, od Zereka, Vasinom i knez Mihailovom ulicom do Terazija, a odande prema Slaviji ili Balkanskom ulicom prema železničkoj stanici.

Kao što Sefardi nisu upotrebljavali naziv "sinagoga" već "kal" (skraćeno od hebrejske reči "kahal" - verska zajednica, pastva, kongregacija), tako su se Aškenazi služili imenom "templ" (od nemačke reči u značenju hram, bogomolja).

Jedna od beogradskih aškenaskih sinagog u novije doba bila je u nekoj zgradi na Dorćolu. Povećavanjem stanovništva, ta sinagoga više nije odgovarala svojoj nameni, bila isuviše tesna i nepristupačna. Godine 1869. oni su zakupili zgradu u Kosmajskoj 51, u kojoj je dotad bilo smešteno Narodno pozorište i u njoj ostali do 1. novembra 1925. godine.⁴⁹³

Zgradu su renovirali, te je služila pored tempala i kao stanbena zgrada, a dve sobe su bile određene za školu za devojčice i dečake.

O tome je 1886. godine pisao učitelj Bežerano u listu "Hamagid", ali on očigledno uvredeno prigovara da ovaj templ otvara svoje vratnice samo i jedino u subotu i za praznike, i teškom mukom može da okupi "minjan" - obaveznu desetoricu muških članova zajednice iznad 13 godina, bez koje se ne može obavljati služba Božja.⁴⁹⁴

Tu činjenicu potvrđuje i veoma slikovito prikazuje u svojim sećanjima Jakov-Zak Frid i dodaje:

Kad sam pošao u osnovnu školu, morao sam ići i u jevrejsku da učim veronauku i donesem ocenu. Mi smo to nazivali: "Idem u religion". Šlang je bio učitelj muške, a Fuks ženske dece. Taj stari Fuks mnogo je maltretirao svoje učenice, najblaža psovka mu je bila: "Du Rhinoceros vom Berge Sinai!" (Ti nosorože sa Sinajskog brda). Bože blagi, gde li je samo našao nosoroge na Sinaju? Uopšte, bio je mizantrop. Umro je oko 1910. godine... Imali smo još jednog službenika, Bernarda Frojdenfelda. On je bio šamaš i stanovao je u zgradu gde je bila sinagoga, samo pozadi, iz dvorišta. On je bio inkasant za porezu, za Hevru kadišu, žensko društvo i Bikur holim. Pored njega je bio kuriozitet, rekao bih "vice-šamaš", jedan stari Sefard po imenu Bukus. On je održavao sinagogu, palio sveće, za Pesah donosio one specijalne pakete macot i sakupljao priloge za "cedaka". Imao je